

Stephan MALINOWSKI

Die Hohenzollern und die Nazis. Geschichte einer Kollaboration

Propyläen Verlag,
Berlin 2022, 752 s.

Přední odborník na dějiny šlechty v Německu ve 20. století Stephan Malinowski, autor knihy *Vom König zum Führer. Sozialer Niedergang und politische Radikalisierung im deutschen Adel zwischen Kaiserreich und NS-Staat* (Akademie Verlag, Berlin 2003), vydal po takřka dvaceti letech další obsáhlou práci, tentokrát zaměřenou na vládnoucí dynastii Hohenzollernů, která až do roku 1918 náležela k nej-mocnějším rodinám Evropy.

Guerillová válka Hohenzollernů

Stephan Malinowski na více než sedmi stech stranách dokládá, do jaké míry byla někdejší císařská rodina zodpovědná za nástup nacistů k moci. Kniha se koncentruje především na korunního prince Wilhelma (1882–1951) a jeho uvažování a politické jednání po rozpadu německého císařství v roce 1918. Pojednává ale také o jeho otci, bývalém císaři Vilémovi II. (1859–1941), jenž byl nucen v důsledku revoluce abdikovat 9. listopadu 1918, i synovi korunního prince Louisi Ferdinandovi (1907–1994), který se po smrti svého otce stal v roce 1951 hlavou rodu. Myšlenkové vzorce a formování politických postojů tedy Malinowski sleduje na třech generacích hohenzollernského rodu.

Autor rozvíjí poutavý příběh císařské rodiny od ztráty moci na konci první světové války přes léta zásadního odporu proti Výmarské republice. Revoluce, útěk císaře a následníka trůnu do nizozemského exilu a nedefinovaná role ostatních členů rodiny proměnily přísně hierarchizovaný a symbolicky jasně uspořádaný celek, který tvořila rodina Hohenzollernů až do roku 1918, v nestabilní strukturu. Po nastolení výmarské demokracie bylo třeba znovu promy-

slet komunikaci rodiny s veřejností a čelit republikánským útokům. V roce 1923 se vrátil korunní princ Wilhelm do Německa. Levici to bylo interpretováno jako ohrožení republiky a předzvěst nového spojení monarchistických a v té době ještě amorfních pravicových radikálních sil (s. 124). Z Wilhelma pohledu byla léta 1924 až 1931 obdobím s dosud otevřenými politickými možnostmi.

V této souvislosti píše autor o „guerillové válce“, na níž se rodina Hohenzollernů od samého počátku podílela. Wilhelm byl skutečně vlivným aktérem při zničení Výmarské republiky. Toto zjištění Malinowski potvrzuje množstvím důkazů, přičemž svou analýzu neopírá pouze o písemné prameny, nýbrž i o insignie, symboly a rituály. Součástí této etapy byly styky s Hermannem Göringem, Adolfem Hitlerem a Ernstem Röhmem, které Wilhelm inicioval v roce 1926, i plánované spojení s Hitlerem krátce před uchopením moci nacisty. Právě léta 1932–1933 tvoří jádro knihy, která následně sleduje i ztrátu významu Hohenzollernů spojenou s konsolidací nacistického státu, po níž jen pomalu následuje jejich rozloučení s iluzorními představami o podílu na moci.

Nevyužitý potenciál

Pozice, jež ve zmíněných letech korunní princ zastával, se neobjevily zčistajasna, nýbrž měly dlouhou historii a vývoj. V centru Malinowského pozornosti ovšem nestojí samotná kolaborace někdejší císařské rodiny, nýbrž její příčina, jíž byl ryzí anti-republikanismus. V osobě Wilhelma se podle něj zrcadlí celá řada postav aristokraticko-vojenského prostředí, které se v roce 1918 ocitly ve vakuu a jež byly zlomené, ale ne bezmocné, sociálně a ideologicky ukotvené ve zmišřném světě, zmatené a nestálé při hledání koalic s novými, radikálně pravicovými proudy, jejichž dynamiku nebyly s to zcela pochopit. Podle Malinowského byl Wilhelm příliš slabý na to, aby alespoň představil konzervativní alternativu k nacionálnímu socialismu, když už se nepostavil do jejího čela. Na druhou stranu měl dost sil k tomu, aby v lednu 1933 významně přispěl k vytvoření koalice s tímto hnutím (s. 616).

Evropský fašismus byl obzvláště úspěšný všude tam, kde se stavěl proti slabému konzervativnímu táboru, který se v něm nakonec rozptýlil. Nemohoucnost německých konzervativců a jejich propustné hranice vůči nacistickému hnutí měly řadu důvodů. Hohenzollernové však k této slabosti přispěli tím, že se jim po roce 1918 nepodařilo dosáhnout snad jediného politického úspěchu, který by symbolizoval a reprezentoval konzervativní protějšek nacionálního socialismu.

Jak Malinowski dokládá, k tvrdému nacistickému jádru patřili z rodu Hohenzollernů pouze čtvrtý císařův syn, princ August Wilhelm (1887–1949), od roku 1930 člen SA a NSDAP, a císařova druhá manželka Hermína (1887–1947). A nacisté by se bez kolaborantských skupin, které jim poskytovaly podporu v konečné fázi Výmarské republiky, nemohli prosadit. Podle autora kolaborant není druhořadou postavou, nýbrž základem nacistické diktatury. Symbolický kapitál, jimiž Hohenzollernové disponovali, jakési „kontra-charisma“, Malinowski popisuje jako nevyužitý potenciál, neboť členové rodu jej opakovaně uplatňovali ve

prospěch vlastních zájmů, ale ne proti nacistickému režimu.

Spor o navrácení majetků rodu

Představená kniha, která analyzuje postoje Hohenzollernů vůči nacionálnímu socialismu, má několik rovin. Je vyvrcholením a dovršením dlouholetého autorova výzkumu zaměřeného k této otázce. Aktualizována byla z důvodu žádosti potomků někdejšího císaře o návrat majetků a odškodnění za jejich vyvlastnění v roce 1945, o němž se spolkovou vládou vyjednávají posledních deset let. V roce 1994 zákon o odškodnění požadoval potvrzení, že stěžovatelé „neposkytli významnou podporu národně socialistickému nebo komunistickému systému“. Proto byl Stephan Malinowski (spolu s dalšími čtyřmi odborníky) požádán spolkovou vládou Braniborska o vypracování posudku. O rok později na stejné téma publikoval článek, v němž dospěl k závěru, že korunní princ Wilhelm naopak jednoznačně přispěl k nastolení a upevnění nacistického režimu.

Zatímco řada historiků podporu nacistů ze strany členů hohenzollernské dynastie bagatelizovala (mj. Wolfram Pyta a Rainer Orth či Christopher Clark, kteří rovněž zpracovali posudky pro spolkovou vládu) a naopak postulovala jejich spojení se strůjci atentátu na Hitlera v rámci operace Valkýra, Stephan Malinowski přesvědčivě vyvrací tezi některých historiků, že Hohenzollernové tvořili v nacistickém státě jakousi konzervativní opozici, nebo se dokonce podíleli na odboji proti Hitlerovi a pokusu o atentát z 20. července 1944 prostřednictvím pruského prince Louise Ferdinanda, jednoho ze synů korunního prince Wilhelma. Závěr Malinowského je jednoznačný. Politicky pochopitelná snaha vykreslit konzervativní spojení nacionálního socialismu jako alternativu, ne-li protivníka nacismu, naráží na své limity, které jsou po sedmi desetiletích empirického bádání stěží akceptovatelné (s. 617). Všichni tři protagonisté Hohenzollernů jako zástupci svých generací byli totiž zodpovědní za nástup nacistů k moci.

Dílo Stephana Malinowského, které bylo roku 2022 oceněno Německou cenou za literaturu faktu (Deutscher Sachbuchpreis), přináší nový důležitý impuls jak pro výzkum dějin šlechty v Německu ve 20. století, tak i konzervatismu. Tato kniha však není jen brilantním příspěvkem k moderní historii jedné vládnoucí dynastie, nýbrž i vyvrcholením a pokračováním výše naznačené odborné polemiky, která se v současnosti odehrává mezi Stephanem Malinowským a Lotharem Machtanem. Ten v roce 2021 (takřka současně s Malinowského prací) vydal knihu *Kronprinz und die Nazis. Hohenzollern blinder Fleck* (Duncker und Humblot Verlag, Berlin 2021) a na rozdíl od Malinowského měl přístup do rodového archivu. Jejich knihy na prakticky totožné téma přinesly dvě interpretace, které se v otázce antidemokratismu Hohenzollernů částečně překrývají, ale v zásadních bodech týkajících se odpovědnosti za nastolení nacistické diktatury a jejím upevnění si naprosto odporují. Tyto rozdílné výsledky výzkumu jsou v Německu považovány za „nejdůležitější historicko-politický konflikt současnosti“.

Restituční spor mezi potomky mocné vládnoucí dynastie a současnou spolkovou vládou Německa a spolkovými zeměmi Berlín a Braniborsko, do něhož na obou stranách vstoupilo několik renomovaných historiků, je totiž na jedné straně ilustrativním příkladem toho, jak jsou soudobé dějiny provázány se současností. Na straně druhé otevřel otázku nestranného a nezávislého historického výzkumu. Malinowského teze o spoluzodpovědnosti Hohenzollernů za nástup nacismu, jež oponují závěrům Lothara Machtana, který byl pro sepsání knihy osloven přímo prapravnukem posledního císaře, pruským princem Georgem Friedrichem, byly v mediálním prostoru nejednou napadány jak samotným Machtanem, tak i potomky hohenzollernské rodiny. Restituční, potažmo interpretační spor se přenesl do roviny osobní. Vyvrcholením bylo podání žaloby Georgem Friedrichem

na Stephana Malinowského (a také na řadu dalších badatelů, novinářů i mediálních domů). V otázce podílu Hohenzollernů na nastolení nacistické diktatury jde však o více než jen o právněhistorickou polemiku. Pro Malinowského je tak vydání této obsáhlé práce (jen poznámkový aparát zabírá sto stran!) určitým dovršením dlouhotrvající kauzy, která rozvířila a prohloubila debatu o odpovědnosti tradičních německých elit za zničení výmarské demokracie.

Autor se ale nezaměřuje pouze na historii spolupráce rodiny Hohenzollernů s nacistickým režimem, nýbrž sleduje i to, jakým způsobem se od roku 1945 snažila vylepšit svůj obraz a přesvědčovat veřejné mínění o tom, že s nacisty neměla nic společného. Ostatně už první zmínky o dohodě mezi Hohenzollerny a Hermannem Göringem, podle níž poskytovali nacisté členům rodu materiální výhody výměnou za to, že se vyvarují veřejné kritiky, které publikoval v roce 1964 britský historik Michael Balfour, byly zpochybňovány právníky, které rodina Hohenzollernů zaměstnávala. Stephan Malinowski snáší řadu důkazů o tom, že tato praxe potomků rodu trvá už bezmála šedesát let.

Právě tuto kapitolu s názvem Hohenzollern und die Republik seit 1945 (s. 509–611) pokládám za zásadní. Autor se zaměřením na „druhý život“ někdejší vládnoucí dynastie dotýká zásadních aspektů šlechtické mentality, k nimž patří povinnost zachovat dobré jméno rodu, udržet (v tomto případě znovu získat) rodový majetek a v neposlední řadě také „panský habitus“ (Herrschaftshabitus). Právě tyto principy chování a mentality vysoké aristokracie, k nimž se po staletí uchýlovala bez ohledu na proměňující se společenské a politické kulisy, ji umožňovaly se znovu a znovu adaptovat na nové poměry. Ostatně sám Malinowski ve svých dřívějších pracích věnovaných německé aristokracii s těmito kategoriemi pracoval. Specifický habitus, jehož jádro tvořila víra v poslání vládnout, k němuž se šlechta cítila povolána na základě svého původu a tradice,

pokládal za jeden z hlavních důvodů, které ji vedly k podpoře nacistů. Nutno ovšem dodat, že v recenzované monografii toto téma již nerozvíjí a omezuje se na snášení dokladů, jak se po desetiletí Hohenzollernové a jejich právníci snaží vylepšit obraz rodiny pro veřejnost (a snad i rodovou paměť pro své potomky – o tom ovšem autor nehovoří). A v této souvislosti uvádí, že jednou z nejvýznamnějších a historiky málo popisovaných změn po roce 1945 bylo přijetí demokracie pruskou šlechtou, která – v ostrém kontrastu s vývojem po roce 1918 – již nehrála významnou roli coby „rušivý faktor“ vůči republice (s. 547). Od druhé poloviny 40. let se vytvářel obraz pruské šlechty jako tradiční a s půdou spojené elity, která vzdorovala nacismu a účastnila se operace Valkýra. K tomuto zidealizovanému obrazu, který přetrvává dodnes, tehdy výrazně přispěl z exilu se navrátilivší historik a zakladatel německých soudobých dějin Hans Rothfels (*Die deutsche Opposition gegen Hitler*, Scherpe Verlag, Krefeld 1949).

Proč?

Jak již bylo řečeno, Malinowského kniha tento přetrvávající mýtus spolehlivě vyvrací. Mnohem méně přesvědčivá je v analýze příčin, proč zkoumaní představitelé rodu Hohenzollernů s nacisty předem spolupracovali, a tím přispěli k nastolení a následnému upevnění diktatury. Může jít o důsledek faktu, že autor nezískal přístup do rodového archivu, a byť se tento deficit snažil úspěšně eliminovat studiem obrovského množství jiných pramenů, do vzájemné osobní korespondence a deníků členů rodiny (pokud nebyly upraveny a publikovány) nahlédnout nemohl. Zdá se mi, že odpověď na otázku, proč se korunní princ Wilhelm uchýlil ke spolupráci s nacistickým režimem, není zcela jednoznačně formulována. Byl to skutečně pouze jeho ryzí antirepublikanismus, o němž autor v knize často hovoří? Přispěly k němu i další faktory, které Malinowski analyzoval ve své starší práci *Vom König zum Führer. Sozialer Nieder-*

gang und politische Radikalisierung im deutschen Adel zwischen Kaiserreich und NS-Staat (Akademie Verlag, Berlin 2003), tj. antibolševismus, antisemitismus a princip vůdcovství, které německé aristokraty sblížovaly s nacionálněsocialistickou ideologií? Nebo šlo o pouhý oportunismus, jak můžeme vyčíst mezi řádky?

Tyto připomínky každopádně nemohou zastřít pozitivní vyznění knihy, která je zásadním vědeckým příspěvkem nejen k politickým a sociokulturním dějinám Německa, dějinám aristokracie v „odšlechtěné“ společnosti, ale také k dějinám politické komunikace 20. a 21. století.

Dita Homolová

Marie BADEROVÁ Eds. Kate OTTEVANGEROVÁ, Jan LÁNIČEK

*Život a láska v nacistické Praze.
Dopisy z okupovaného města*
Academia, Praha 2023, 527 s.

V ediční řadě Paměť nakladatelství Academia vyšla na sklonku minulého roku sbírka dopisů zpřítomňující příběh pozdní lásky Marie Baderové (1886–1942) a Ernsta Löwyho (zemřel 1943). Nejde

však o žádný sentimentální román v dopisech. Výběr z celkem 154 listů, které Marie adresovala svému vzdálenému příbuznému Ernstovi v době mezi 17. říjnem 1940 a 21. dubnem 1942, kdy byla deportována do terezínského ghetta, nejenže vypovídá o nenaplněném milostném vztahu, ale především zachycuje tísnivou každodennost života pozoruhodné židovské ženy v okupované Praze.

Příběh Marie a Ernsta

Mladá léta prožila Marie Baderová, rozená Rosenbergová, v Karlových Varech. S manželem Emilem Baderem vlastnili prosperující firmu EBE Karlsbader na výrobu pudingových prášků a dalších cukrářských produktů. V roce 1936 ale Marii postihlo několik ran osudu: zemřel jí manžel a v důsledku rozchodu se svým mužem Ottou Reichlem se psychicky zhroutil její starší dcera Gréta. Tehdy vstoupil na scénu karlovarský architekt Ernst Löwy, Mariin bratranec, který jí po manželově smrti pomáhal. Nezištná Ernstova pomoc zažehla plamínek vzájemných sympatií. Mezitím vlna antisemitismu v pohraničí hrozila zruinovat Mariino podnikání. Její asistent, stoupenec Konrada Henleina, si přisvojil firemní značku EBE Karlsbader i výrobní postupy a přetáhl jí zákazníky.

Po Mnichovu byla proto Marie nucena podnik prodat a odejít z Karlových Varů do Prahy, kde žila její sestra Irena s manželem Gustavem Lípou a dcera Edith (matka editorky publikace Kate Ottevangerové), provdaná Sternschussová. Edithino manželství bylo uzavřeno již s výhledem na možnost emigrace z Československa, kterou novomanželé uskutečnili v dubnu 1939. Usadili se v anglickém Sheffieldu. Zachránila se i starší Mariina dcera Gréta, která se v předvečer okupace také dostala do Anglie. Bratranec Marie Ernst s manželkou Terezou/The-sou emigrovali do Soluně, kam byla provdána jejich dcera Hellena/Hella. Prostředí v Řecku bylo ale příliš odlišné od toho středoevropského, což společně se šokem z rozpoutání války

urychlilo Thesinu smrt v prosinci 1939. Ernst a Marie tak byli volní, i když od sebe vzdálení přes půl kontinentu. Tehdy začala výměna jejich milostné korespondence trvající až do Mariiny deportace do Terezína. Silný vztah plný naděje na společný život po válce pomáhal Marii přežít tíživou předtuchu očekávané deportace. Její osud se naplnil v roce 1942. Dne 21. dubna byla umístěna do Terezína, ale již o týden později ji deportovali do izibického ghetta ve východním Polsku, které bylo přestupní stanicí do vyhlazovacích táborů Sobibor, Majdanek nebo Chełmno. Zde její stopy končí.

Nabízí se otázka, zda se i Marie nemohla emigraci za dcerami zachránit. V Praze ji zdržovala péče o matku a potřeba podporovat rodinu sestry Ireny, která se nedokázala přizpůsobovat zhoršujícím se životním podmínkám. Nejistou a vzhledem k pozdějšímu vývoji událostí pouze dočasnou možností, jak uniknout z protektorátu, se jevila svatba na dálku s Ernstem a cesta za ním do Soluně. Dopisy dokládají houževnatý Mariin boj s byrokratickými obstrukcemi, které neumožnily včas vyřídit formality nezbytné k uzavření vytoženého sňatku.

Nález, vydání a svědecký dopisů

O původní anglické vydání dopisů, které si Marie s Ernstem vyměnili, se zasloužila autorčina vnučka Kate Ottevangerová. Dopisy své babičky našla náhodou v roce 2008 v pozůstalosti tety Gréty. K té se dopisy uchované Ernstem dostaly prostřednictvím jeho příbuzných, kteří našli azyl ve Spojených státech. Ernstova rodina žijící v Soluni byla v roce 1943 odvečena do Osvětimi, kde Ernsta po příjezdu zavraždili v plynové komoře. Ostatní přežili, v době nálezů dopisů však už zůstala naživu pouze vnučata Erika a Heinz. Kontakt s nimi umožnil Ottevangerové obohatit publikaci o řadu fotografických příloh a přispěl k větší srozumitelnosti jednostranné korespondence, protože Marie Ernstovy dopisy před svojí deportací

zničila. Sama Gréta přežila válku jen díky šťastnému řízení osudu. Doprovázela židovské děti v jednom z vlaků do Velké Británie (tzv. Wintonovy děti) a po příjezdu tam směla na rozdíl od ostatního doprovodného personálu zůstat. Pro Ottevangerovou měly dopisy cenu objevené rodinné minulosti. Její rodiče o židovských kořenech se svými dětmi totiž nikdy nemluvili a komunikovali s nimi výhradně anglicky.

Navzdory intimní povaze korespondence se Ottevangerová rozhodla dopisy vydat. Považovala jejich nadčasové poselství za příliš cenné na to, aby si je ponechala pouze jako rodinou památku. Anglické vydání opatřila úvodem a závěrem, v nichž vylíčila předválečnou a poválečnou rodinnou historii včetně toho, kdo z rozvětveného rodu přežil a kde zahynuli nebo byli zavražděni ostatní příbuzní a rodinní přátelé zmiňovaní v dopisech. Vzhledem k jejich počtu jde o úctyhodný badatelský výkon. Ve spolupráci s odborníkem na holokaust Janem Láničkem, který zdomácněl v anglofonní historické komunitě díky pracovnímu pobytu na univerzitě v Sydney a doktorskému studiu ve Velké Británii, věnovala Ottevangerová značnou pozornost též specifickým perzekuce a deportací židovského obyvatelstva na území Protektorátu Čechy a Morava nebo postavení Židovské obce v Praze.

Obec, která původně plnila pouze kultické, kulturní a sociální funkce, byla nucena zavádět nacistická nařízení a hrála nevděčnou roli prostředníka mezi okupačním režimem a židovským obyvatelstvem. Navzdory snaze řady jejich funkcionářů chránit zejména děti a mládež či změkčovat dopady perzekuce se frustrace židovského obyvatelstva často obracela právě proti nim. Byli totiž, většinou nezaslouženě, vnímáni jako privilegovaní kolaboranti s nacistickým režimem.

Ze všech nařízení zveřejňovaných prostřednictvím židovské obce Marie nejhůře pociťovala příkaz odevzdat psací stroj, což jí zkomplikovalo dopisování si s Ernstem: měla totiž velmi špatně čitelný rukopis. Jako dobrá

hospodyně si naopak poradila se zákazy nakupovat dovážené potraviny (např. kávu, kakao, ovoce). Její největší starost, a sice že bude muset opustit podnájem v Karlíně (nařízení o nuceném sestěhování Židů), byla zastíněna obavou z předvolání k deportaci. Na chování Čechů si Marie nestěžovala, připadali jí vstřícní a nápomocní. To se nezměnilo, ani když musela nosit „*ten odporný žlutý flek*“ (Davidovu hvězdu).

Líčení toho, jak je vylučována ze všeho, co jen mohlo zpříjemnit středostavovský život (např. zákazu návštěv kulturních podniků, kaváren, restaurací, bazénů, parků atd.), a jak se stupňují existenční nejistota, bezohledná segregace od většinového obyvatelstva a obavy z deportace, se Marie v dopisech snaží spíše odlehčovat. Je přitom vedena nejen snahou uklidnit a povzbudit milovaného adresáta, ale především svou optimistickou povahou stále připravenou čelit životním zkouškám. Překvapuje zejména otevřenost, s jakou se vyjadřuje. A to navzdory vědomí, že každou větu bude kontrolovat slídívý zrak dokonce dvojí cenzury. Jako první se totiž textu věnoval „domácí“ protektorátní cenzor, jako druhý pak před doručením dopisu úřadoval cenzor v Řecku. S cenzory Marie dokonce občas v žertu diskutuje a omlouvá se za délku svých listů.

Na jiných místech, zejména tam, kde se pokouší informovat Ernsta o deportacích, však přeče jen z opatrnosti používá jinotajné vyjadřování. Následující citát (s. 340) je z nedatovaného dopisu (patrně ze 17. prosince 1941): „*Pobyt u Aschkenazyových* [označení pro východní Židy, které Židé z německojazyčných oblastí považovali za kulturně méně vyspělé — pozn. aut] *by Ti nesvědčil, protože Ti nebude vhod mnoho spolubydlících, Bůh každého člověka před tím ochraňuje.*“ V uvedené citaci Marie naráží na deportace na východ Evropy. Názvy cílových táborů samozřejmě nemohla znát, ale nejasné povědomí o hrozných poměrech „na východě“ se už po Praze šířilo.

Z dopisů vyplývá, že Marie byla dobře informovaná. Měla známého ve vedení pražské židovské obce, a dokud to nezmařily válečné akce (vstup Anglie do války k jejímu velkému zármutku znemožnil dopisování s dcerami), udržovala korespondenci s velkým počtem příbuzných i přátel. Vznikla tak jakási informační síť, jejíž fungování by rozhodně stálo za podrobný výzkum. Podobně totiž korespondovala většina Mariiných židovských přátel, se kterými se navzdory omezeným dopravním možnostem (zákaz pohybu po některých částech města, např. po nábřeží Vltavy, omezení vstupu do tramvají) a ztíženému vycházení (pouze do osm hodin večerní!) pravidelně scházeli a vyměňovali si všechny novinky.

Díky tomu dokázali solidárně zareagovat na zprávy o prvních deportacích do Polska a připravit pro deportované potravinové balíčky. Ve světle výše uvedeného překvapuje, že si Marie o budoucnosti stále uchovávala iluze. Pod vlivem všudypřítomné propagandy se domnívala, že bude na místě, kam ji deportují, moci normálně pracovat a žít. Na manuální práci se připravovala do nejmenších detailů, např. si dala obarvit světlé oblečení, aby se lépe udržovalo. Jde tak o smutné svědectví o úspěchu nacistické propagandistické mašinérie: budoucí oběti si nedokázaly představit úděsné podmínky lágrů.

Poslední Mariin dopis Ernstovi datovaný den před její deportací (20. dubna 1942) však kromě nezdolného optimismu odráží i pochybnosti: „[...] všichni se diví, jak jsem klidná. Nebo nevím, co mne čeká? Pochybují o tom.

Jenom díky tomu, že mám pevnou vůli být pevná, abych se Tě dožila, je to všechno pro mě lehčí než pro ostatní [...] Víš, co pro mne znamená [...] bud' i nadále mojí oporou a posilou“ (s. 467).

Působivé memento

Většina dosud publikovaných vzpomínek pamětníků holokaustu se vztahuje k terezínskému ghettu nebo koncentračním táborům. Jedná se např. o Janem Láníčkem v úvodu publikace uváděné memoáry Michala Krauze *Deník 1942–1945* (Kvartus, Kroměříž 2012) či *Terezínský deník 1941–1945. Svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu* Evy Roubíčkové (P3K, Praha 2017). Dopisy Marie tak tvoří unikátní sbírku zachycující bezmála dva roky života židovské populace v Praze. Díky nim lze sledovat, jak se v protektorátu pro ni doslova týden po týdnu zužoval prostor k normálnímu životu. Toto intimní „zpravodajství“ doplňuje řadu prací na téma Židé za okupace o jedinečný pohled na úděl židovské komunity v Protektorátu Čechy a Morava. Jako jedno z prvních polistopadových historických zpracování uvedených v bibliografickém seznamu v závěru publikace vypichují práci Livie Rotenkirchové a kolektivu *Osud Židů v Protektorátu 1939–1945* (Trizonia, Praha 1991). K základní literatuře též patří „Konečné řešení“. *Genocida českých Židů v německé protektorátní politice* Miroslava Kárného (Academia, Praha 1991). Jde pouze o výběrovou bibliografii, v níž absentují některé novější práce založené na výpovědích pamětníků, např. *Vyprávěné dějiny* Michala Frankla (Židovské muzeum, Praha 2013).

Hodnotu recenzované publikace umocňuje zdařilý překlad Ondřeje Sekala, využívající kromě německých originálů též text původního anglického vydání *Life and Love in Nazi Prague* (Bloomsbury Academic, London – New York – Oxford – New Delhi 2019). Dopisy byly editory kráceny a vybrány tak, aby se jednotlivé pasáže neopakovaly. Díky citlivé práci překladatele s živým a nekonvenčním jazykem může čtenář mistry nabýt dojmu, že jsou mu dopisy právě předčítány.

V závěrečné části publikace najde čtenář trojí druh příloh sestávající z dopisů, které Mariinu a Ernstovu korespondenci doplňují. Epilogem jejich příběhu je příloha č. 3 s dopisy Ernstovy dcery a zetě zaslányými po válce Grétě Reichlové, starší dceři Marie. Obsahují stručné vyličení osudů Ernstových blízkých v Osvětimi a informaci o jeho smrti. Uvádí se zde též, že Grétina matka Marie deportaci nepřežila, i když zpráva o jejím zplynování v Osvětimi je podle poznámky pod čarou nejistá. Přes hluboký smutek z nenahraditelných ztrát nejbližších pisatelé vyjadřují naději na lepší budoucnost a odhodlání o tuto draze zaplacenou budoucnost do konce života usilovat. V přílohách obsažená rada „*Nechte mrtvé mrtvým*“ (ve francouzském originálu „*Laissez les morts aux morts*“) je vysvětlitelná psychologii přeživších. Naštěstí nejen pro historiky se jejich potomci stejně jako i pozůstalí po obětech holokaustu odmítli touto radou řídit a zveřejnili příběhy svých rodičů a prarodičů jako působivé memento pro současnost i budoucnost.

Markéta Doležalová

